

Oude en

BLADEREN

nieuwe

DOOR DE

werken

LAGEN VAN

DE HELPERLINIE

VORIGE PAGINA: Overzichtsfoto van de westelijke opgravingsput genomen vanaf de 12e etage van het DUO-gebouw.

VOLGENDE PAGINA: Oostelijke werkput met resten van de weermuur en houten beschoeiing van de redan.

Janneke Hielkema en Rogier Kruisman

‘Spannend om in een diep gat te werken!’

Graven bij de DUO

Janneke Hielkema en Rogier Kruisman zijn beiden gepassioneerde archeologen die op enthousiaste wijze kunnen vertellen over hun bevindingen op het ‘terrein’ van de Helperlinie en over hun werk in het algemeen. Beiden raakten in 2019 betrokken bij de Helperlinie, in het bijzonder het gebied waar nu ‘de woonrups’ te vinden is: Janneke vanuit haar functie bij RAAP, onderzoeks- en adviesbureau voor archeologie, cultuurhistorie en erfgoed, en Rogier via de gemeente Groningen waar hij destijds als archeoloog in dienst was. Tegenwoordig werkt hij, na enige jaren in Friesland te hebben gewerkt, als beleidsadviseur erfgoed bij de gemeente. “Er werd gezocht naar de heipalen van een van de vier kantoortorens van de Informatiebeheergroep, de voorganger van DUO, en bij de werkzaamheden werd 4 meter onder het maaiveld een oude muur gevonden.” vertelt Rogier over de aanloop naar het archeologisch onderzoek. Archeologisch onderzoek op deze plek was een voorwaarde voor het verlenen van de vergunningen. RAAP werd ingeschakeld om het onderzoek uit te voeren.

Diepe put

Archeologen moeten voor hun werk vrijwel altijd de bodem in: aan de directe oppervlakte bevinden zich doorgaans geen resten die hun specifieke aandacht hebben. Maar vier meter de diepte in is ook voor archeologen meer uitzondering dan regel. “Spannend om in een diep gat te werken!” vat Janneke hierover samen. Het was dan ook niet geheel zonder gevaar om zo diep te werken. Dat dit een speciale opgraving was die belangstelling had bij minder deskundige lieden werd Janneke op een zondagochtend duidelijk: “Ik was aan het hardlopen langs de Helperzoom en zag dat er zich een paar mannen in de put bevonden op de Kempkensberg.” Janneke sprak de mannen aan en schakelde vervolgens gemeentelijk archeoloog Gert Kortekaas in. Aangezien die ook verhinderd was, reed Rogier vanuit zijn woonplaats richting de stad om poolshoogte te nemen van de ongenode gasten. Tegen de tijd dat Rogier arriveerde, waren de heren echter alweer verdwenen...

Bijzondere vondsten?

Spectaculaire en bijzondere vondsten halen doorgaans de media, denk daarbij aan het recente onderzoek bij de laatste grote renovatie van de Grote Markt. Hier werden onder andere een eeuwenoude put, een muur van de voormalige hoofdwacht en diverse graven gevonden. Dit waren de grote objecten, verder kwamen tal van kleinere curieuze voorwerpen, zoals obscure pelgrimssouvenirs aan het licht. Dergelijke spectaculaire vondsten op het gebied van kleine objecten zijn er bij de Helperlinie niet gedaan. “Eigenlijk was ik wel verbaasd dat de kleine vondsten beperkt waren tot enkele knopen, wat aardewerken scherven en een kogel.” vertelt Rogier hierover. Maar dat neemt niet weg dat het onderzoek naar de voormalige vestingwerken een indrukwekkende klus was. “De grote omvang van de opgraving was vooral bijzonder en vooral ook dat er zulke grote muren onder de grond zijn te vinden. Helaas kun je die niet meenemen naar een depot.” vult Janneke aan. De schaarse aanwezigheid van archeologische vondsten in de bodem valt deels te verklaren uit het feit dat de vestingwerken nooit hun diensten hebben hoeven bewijzen: de eerstvolgende ‘fysieke’ oorlogssituatie de stad Groningen zich na ‘Bommen Berend’ in 1672 mee geconfronteerd werd, was de Tweede Wereldoorlog en toen was er in ieder geval boven de grond niet meer veel van de linie over. Bekend is wel dat de omgeving van de Helperlinie veel als een soort recreatiegebied werd gebruikt. Het credo ‘laat niet na het aangenaam verpozen de blikken en de dozen’ werd kennelijk door de wandelaars ter harte genomen: archeologisch bewijs voor de recreatie avant la lettre is weinig te vinden.

Het archeologische rapport

Archeologische rapporten zijn geschreven met het doel de archeologische informatie (de vondsten en resten in de grond) die zijn gedaan op wetenschappelijke wijze vast te leggen. Het is zeer nuttig dat het ‘archief’ dat zich onder de grond bevindt, of (gedeeltelijk) verdwijnt zoals in het geval van vele bouwprojecten, goed beschreven is. Voor het grote publiek is het echter weinig aantrekkelijk om een heel archeologisch rapport te gaan lezen. Juist die achtergrond is ook een van de redenen geweest om deze publicatie te laten verschijnen. Toch is het leuk om een kleine indruk te geven van dergelijk rapport:

“Ten westen van de knik tussen muurdeel S18 en S4/S20 was een 4 m brede doorgang aanwezig (S14; zie figuur 14 en figuur 17). Het metselwerk bestond hier uit een hardere baksteensoort en het was aan de bovenzijde fijner afgewerkt dan het overige metselwerk. De bakstenen waren op hun smalle kant gemetseld. Op de bakstenen zaten ijzerconcreties (S17), die aan de bakstenen waren vastgekit. In de doorgang zijn losse stukken hout gevonden (S8, S9 en S10). Het betreft delen van palen en planken. Een van deze stukken (S8; V6) is met behulp van dendrochronologisch onderzoek gedateerd op 1868/1869. Deze datering ligt vlak voor de ontmanteling van de linie in 1874. Vermoedelijk zijn deze stukken hout bij de ontmanteling van de linie in de bodem terecht gekomen. Aan de oostzijde van de doorgang stond een 0,7 m hoog muurdeel S13. De top van dit muurdeel

lag op circa 2,2 m +NAP. Hierin was een blok natuursteen (S16; afmeting 35x24x13 cm) verwerkt (figuur 18). Aan dit blok zat een ijzeren duim (S7), die als scharnier voor een deur heeft gediend. Aan de westzijde heeft waarschijnlijk ook zo’n blok gestaan, maar dit is weggebroken; alleen uitbraakspoor (S19) is hiervan over. De breedte van dit uitbraakspoor is gelijk aan de breedte van S13 (0,7 m). Een vierkante balk (S5) stond rechtop in een uitsparing tegen de doorgang aan, vermoedelijk was dit het restant van een deurpost (figuur 19). Aan de grachtzijde lag een 1,9 m brede, houten plank voor de doorgang (S11; zie figuur 17). In de zuidelijke muur is geen doorgang aangetroffen.’

Een doorgang

Bovenstaande passage uit het archeologisch rapport is niet zomaar gekozen. Aan de hand van al het kaartmateriaal dat bewaard is gebleven van de Helperlinie kon namelijk een redelijke inschatting worden gemaakt van welke onderdelen van de linie zich op welke plek bevonden. Toch is er, zoals in het rapport te lezen valt, een doorgang aangetroffen: een poort op een plek waar die niet te verwachten viel aan de hand van de tekeningen. Uit het metselwerk viel op te maken dat deze doorgang er niet bij de bouw van de linie tussen 1698 en 1700 is geweest, maar juist van latere datum. Is het dan een kwestie van gissen waar en waarom deze doorgang juist op deze plek te vinden is geweest? Op grond van het onderzoek kan Rogier hierover een uitgebreide analyse geven: “De doorgang zal zijn bedoeld voor de verdedigers. Die konden verdekt achter de lunet de droge gracht betreden zodat ze toegang hadden tot de verdekte weg achter de glacis om van daar de aanvallers te kunnen beschieten. Ook konden ze zich via deze doorgangen terugtrekken uit de droge gracht als de aanvallers voorbij de glacis zouden oprukken om het maar even technisch uit te drukken. Op nagenoeg alle kaarten van de linie staan achter de lunetten dergelijke doorgangen aangegeven, maar deze lijken bescheidener van formaat en bevinden zich op een andere plek achter de lunet dan de aangetroffen doorgang. De vraag is waarom men heeft besloten om de doorgang te vernieuwen, te verplaatsen en naar het lijkt te verbreden. Mogelijk dat dit verband houdt met aanpassingen aan de linie in de 19e eeuw waarvan een kaart uit 1859 bewaard is gebleven. Ook zou het kunnen zijn dat deze aanpassingen dateren uit de tijd van de Frans-Duitse Oorlog in 1870 en ‘71.”

Open dagen en unieke processen

Als er gevraagd wordt naar meer bijzondere momenten gedurende het onderzoek, komen al snel de open dagen aan de orde. Zowel Janneke als Rogier vinden publieksvoorlichting erg belangrijk en ook de gemeente Groningen hecht daar veel waarde aan. “We hadden open dagen in de ‘modderzooi’, een prachtige manier om het publiek te laten zien waar we mee bezig waren.” merkt Janneke hierover op. Maar ook het doorzagen van stukken muur om plaats te maken voor de fundering van de Woonrups terwijl de rest van het muurwerk in de bodem blijft zitten, heeft indruk gemaakt. “Uniek! Ik hoop dat de uitgezaagde blokken steen worden hergebruikt om als een soort van ‘markers’ om de linie bovengronds aan te geven”

DE

BOMMEN BEREND

Het jaar 1672 is bekend komen te staan als het Rampjaar waarin ‘de regering radeloos, het volk redeloos en het land reddeloos’ was. Waar de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV probeerde na successen in Gelderland en Utrecht ook Holland in te nemen, had de bisschop van Münster, Christoph Bernhard von Galen, zijn zinnen gezet op het innemen van de stad Groningen. Volgens historicus Luc Panhuysen ‘had de bisschop een grotere voorkeur voor kruitdamp dan voor de geuren van het wierookvat’. Ook niet zo verwonderlijk dat Von Galen het meest bekend stond onder de naam Bommen Berend. Met de duizenden projectielen hij op de stad afvuurde in 1672 deed hij zijn naam eer aan. Onder leiding van Carl von Rabenhaupt wist Groningen ruim een maand succesvol weerstand te bieden aan de bisschop die op 28 augustus uiteindelijk de belegering opgaf. Nog ieder jaar wordt Gronings Ontzet op deze dag gevierd. De plek waarvandaan Bommen Berend de stad belegerde bleek een zwakke schakel van de verder goed verdedigde stad te zijn. Juist hier zou de Helperlinie dan ook later gaan verrijzen. Of anders geformuleerd: Bommen Berend was de aanleiding voor de aanleg van deze uitbreiding van de Groninger vestingwerken!

Schilderij ‘Beleg Groningen 1672’ door Folkert Bock.

